

Məleykə HÜSEYNOVA

Filologiya elmləri doktoru

AMK-nın professoru

Ünvan: Bakı, Yasamal rayonu, Ələsgər Ələkbərov 7

Email: huseynovameleyke@mail.ru

LİRİK NƏSRDƏ XARAKTER

Xülasə: *İnsanın mənəvi dünyasının, hiss və duyğularının, “iç” dünyasındakı sevinc və iztirablarının təsvirinə meyl göstərən Ə.Məmmədخانlının əsərlərində insan obrazları emosionallığı, həzinliyi, kövrəkliyi ilə yadda qalır.*

Açar sözlər: *İnsan, obrazın yaradılması, xarakter*

Bütün tarixi dövrlərdə sənətkarlar səciyyəvi insan obrazları yaratmağa çalışmışlar. Həyatın özü kimi, ədəbi metod və cərəyanlara, fərdi yaradıcılıq qabiliyyətinə və manerasına müvafiq olaraq söz sənəti tarixində müxtəlif bədii insan obrazları mövcuddur. Klassik ədəbiyyatda sosial mənşəyinə görə seçilən insanların təsviri ön plana keçirdi (Məsələn: Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sindəki əksər obrazlar kimi).

Azərbaycan romantizmində isə obrazların sosial mənşəyi artıq həlledici rolunu itirməyə başlayır. Ən əsası onların xarakter kimi əzəmətli, müəyyən mənada tragik obraz səviyyəsinə qaldırılmasına diqqət yetirilir. “Sevən aşiq” – “düşünən aşiq” prinsipini eyni vaxtda qeyri-adi romantik qəhrəmanlarla yanaşı “adi”, “xırda”, “kiçik” qəhrəmanlar əvəz edir [1, s. 123]. “Romantiklərin”, idealist yazıçıların fəryad etdiyi, ağladığı həqiqətlərə Mirzə Cəlil gülürdü, buna görə də adi adamları geniş şəkildə ilk dəfə olaraq bizim nəsrimizə Cəlil Məmmədquluzadə gətirir, onu ilk dəfə ictimai düşüncənin obyektinə çevirir [3, s. 266].

XX əsrin 20-ci illərindən sonra bolşevik-kommunist üsul-idarəsi dövründə insanın insan olduğunu məqsədli şəkildə unutmamağa, onu ilk növbədə kommunist, katib, partiyaçı, müəllim, həkim, ən nəhayət, sovet insanı kimi təsvir etməyə cəhdlər göstərildi. Sinfi-siyasi mövqeyinə və mənsubiyyətinə görə insan surətləri iki qrupa ayrılmışdı: 1. Müsbət qəhrəmanlar – sovet quruluşunu müdafiə edənlər; 2. Mənfi qəhrəmanlar – sovet idoloqlarının ölçülərinə və tələblərinə uyğun gəlməyən bütün insanlar (bəylər, xanlar, mollalar).

1960-ci illər ədəbiyyatından yeni mərhələnin başlanğıcı kimi danışan ədəbiyyatşünaslar bu yeniliyin ən başlıca təzahürünü məhz insana və onun obrazının

yaradılmasına münasibətdə görürdülər. “Müasir nəşrin mahiyyətində mühüm dərinliklər yaradan, meyarlarını şərtləndirən, humanist idealını zənginləşdirən, ən gözəl nümunələrinin ideya-bədii tərəvətini təmin edən başlıca xüsusiyyət – bədii düşüncədə şəxsiyyət başlanğıcının güclənməsidir” [2, s. 24].

“Sovet ədəbiyyatı” deyilən söz sənətində, o cümlədən milli söz sənətimizdə 1960-cı illərdən sonra güclənən bu yeniliyin ənənəsi daha əvvəllərə gedib çıxırdı. Tarixi təfərrüata varmadan, bu baxımdan ilk növbədə Ənvər Məmmədخانının adını çəkmək, ədəbi-bədii irsini nümunə gətirmək mümkündür. Ənvər Məmmədخانlı lirik yazıçıdır. Onun lirizmə üstünlük verməsi də məhz, ilk növbədə “sovet insanı” deyilən trafaret, bir-birinə bənzəyən surətlərdən qaçaraq, orijinal tərəvətli insan obrazları yaratmaq cəhdindən irəli gəlirdi.

Yazıçı Ə.Məmmədخانlı insanları müsbət-mənfi qütblərə bölməmişdi. Doğrudur, onun əsərlərində bu bölgüyə uyğun gələn obrazlar az deyil. Məsələn, “Karvan dayandı” hekayəsini götürək. Əlyar xan və məlahətli səsi ilə elin-obanın rəğbətini qazanmış odunçu oğlunun qarşıdurmasına nəzər yetirək. Əlyar obrazında hökm sahibinə xas hikkə, əda, tələbkərlilik və s. vardır. Amma Çimnaz kimi gənc bir qız seçim qarşısında qalanda Əlyar xana zor, güc tətbiq etdiyinə görə üstünlük vermir, onu ilk növbədə var-dövlət, sarayın cah-cəlalı şirnikləndirir. Odunçu oğlu isə məhz məsum Çimnazın əvəzinə “tavus kimi bəzənmiş bir xanım” görəndə karvana qoşulub ilk ülvə sevgisini əbədi itirdiyi məkanı tərk edir [4, s. 104].

Ə.Məmmədخانlı yaratdığı insan obrazlarının məhz xislətindəki mənəvi keyfiyyətləri qabartmağa üstünlük verir. Bunun üçün də o, lirizmin imkanlarından məharətlə istifadə edir. Onun yaradıcılığında qeyri-adi obrazlar demək olar ki, yoxdur. Hətta, tragik taleli Babək surətinin təsvirində də yazıçı epik vüsətli əsərlərə xas lirizmdən istifadə etdiyi üçün Babək fiziki gücünün, ideallarının möhtəşəmliyi ilə deyil, ilk növbədə mənəviyyatını, insani keyfiyyətlərin qeyri-adiliyi ilə diqqəti cəlb edir.

İnsanın mənəvi dünyasının, hiss və duyğularının, “iç” dünyasındakı sevinc və iztirablarının təsvirinə meyl göstərən yazıçının əsərlərində insan obrazları emosionallığı, həzinliyi, kövrəkliyi ilə yadda qalır. Yazıçı bəzən bu tərifləri məqsədli şəkildə elə qabardır ki, hətta obrazın qəhrəmanlıq səviyyəsinə çatan fədakarlığı, cəfakəşliyi də adi hal kimi diqqəti cəlb edir. “Buz heykəl” hekayəsində balasını qorumaq üçün özünü şüurlu şəkildə ölümə məhkum edən ana obrazının məhz bu fədakarlığını yazıçı patetik şəkildə tərənnüm etmir, son nəfəsini də təəssüflənmədən övladını qorumağa sərf edən ana qarşımızda nikbin bir insan kimi canlanır. Ən başlıcası ona görə ki, ana övladını, körpəsini ölümdən qurtara biləcəyinə inanır.

Сәнәткар бүтүн истedadını və лirizmin бүтүн imkanlarını мәһз бу cәһәтин qabarıq ifadəsinә yönәлтmişdir.

Eyni sözlәri әdibin “Bakı gecәləri”, “Ayrıldılar”, “Ananın ölümü”, “Ay işığında”, “Cazibәlər” “Afaq”, “Ulduz”, “O, mahnılarda qayıtdı”, “Qızıl qönçәlər” və s. әsәrlәri haqqında da demәk mümkündür. Onun obrazları sosial problem və ya insan mәнәviyyatından kәнarda qalan ideallar uğrunda mübarizә aparmırlar. İlk növbәdә özlәrini düşүнән, sevән, kәdәrlәнән, sevinclә, izzirabla yaşayan insan kimi tәsdiq etmәyә çalışırlar. “Ananın ölümü” hekayәsindәki ana “Buz heykәl” әsәrindәki ana obrazını xatırladır. Birincidә balasını ölümdән qurtarmaq üçün özünü fәda edән ana obrazı, ikincidә isә oğlundan xəbәр ala bilmәdiyi üçün canını tapşıra bilmәyән ana obrazı yaradılmışdır. Hәр ikisindә ana obrazı var və hәр ikisindә ölüm problemi ön plandadır. Yazıçı bir çox sәнәtkarlardan fәrqli olaraq insanın böyüklüyünü мәһз onun mәнәviyyatının tәmizliyi, insan (ata-ana, bacı-qardaş və s.) kimi missiyasını yerinə yetirmәyә qadir olub-olmaması ilə müәyyәnlәşdirir. Bu baxımdan deyә bilәrik ki, Ə.Mәmmәdxanlının yaradıcılığında zahiri amillәri ilə fәrqlәнән xarakterlәрin әvәzinә, мәһз mәнәvi-әxlaqi saflığı, bütövlüyü ilə seçilән xarakterlәр yaradılmışdır. Bu isә ilk növbәdә yazıçı kimi onun әdәbi mövqeyi və buna uyğun olaraq lirik nәsrin imkanlarından maksimum şәkildә istifadә etmәk bacarığı ilə bağılır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Cәfәр M.C. Ədәbi düşüncәlәр. (mәqalәlәр mәcmuәsi). B.: Azәrnәşr, 1958, 199 s.
2. Hüseynov A. Nәsr və zaman. B.: Yazıçı, 1980, 186 s.
3. Mәmmәdquluzadә C.H. Hәyat və yaradıcılıq. B.: AMEA-nın nәşriyyatı, 1974. Y.Qarayevin “Yaradıcılıq metodu” fәslindән. 266 s.
4. Mәmmәdxanlı Ə.Q. Seçilmiş әsәrlәri I cild. B.: Yazıçı, 1985, 232 s.

Меләйкә ГҮСЕЙНОВА

Профессор АНК

Доктор филологических наук

ПЕРСОНАЖ В ЛИРИЧЕСКОЙ ПРОЗЕ

Резюме: В статье представлены характерные образы в произведениях А.Маммедханлы, склонного к описанию внутреннего мира человека – его чувств переживаний, страданий и ликований. Образы в творчестве А.Маммедханлы запоминаются эмоциональностью, чувствительностью и восприимчивостью.

Ключевые слова: человек, создание образа, характер

Meleyke HUSEYNOVA

Professor of ANC
Doctor of Philology

CHARACTER IN LYRICAL PROSE

Summary: *Characters in the works of A.Mammadkhanli, who inclines to describe the inner world of human, his feelings and experiences, suffering and jubilation, are remembered by emotionality, susceptibility and sensuality.*

Key words: *human, creating an image, character*

Rəyçilər: filologiya elmləri doktoru, professor Məhərrəm Qasımlı;
filologiya elmləri doktoru, professor Nizaməddin Şəmsizadə